

Ovdje treba svakako još napomenuti i vrlo značajnu ulogu Arhiva Hrvatske čiji su radnici obavili najveći dio toga opsežnog posla i koji je bio zadužen da koordinira rad na prikupljanju, objedinjavanju i štampanju toga uspjeloga djela.

Damir Zagotta

IVO BABIĆ: PROSTOR IZMEĐU SPLITA I TROGIRA. Kulturnohistorijska studija, Trogir 1984.

Promatrajući rezultate suvremenih ostvarenja naše historiografije, kao jednu od osnovnih njezinih slabosti uočavamo nedostatak interdisciplinarnosti u pristupu prošlosti. Složenosti prošle stvarnosti prilazi se s uskog stajališta historičara-obrtnika, kojemu je jedini izvor napisana riječ, pa često ni ona u svim oblicima svojeg postojanja. Gubi se pri tom iz vida da je pisani dokument samo jedna od manifestacija ljudske djelatnosti, te da se čovjek i njegova životna borba mogu shvatiti samo u totalitetu odraza što ih je za sobom ostavio. Bilo bi pregrubo ocijeniti svu historiografiju na taj način, jer iznimaka, napose u posljednje vrijeme, ima sve više, ali se u cijelosti historičari ne mogu pohvaliti prevelikim poznavanjem dostignuća ostalih znanosti koje se bave čovjekom, pa čak ni onih najrodnijih. To je u prvom redu posljedica negativne tradicije koja se u struci održava od vremena prvih sinteza hrvatske povijesti, u kojima su se problemi kulture i civilizacije, tzv. »nutarnje stanje«, potiskivali na izdvojene, manje vrijedne stranice kraja knjige. Međutim, osim metodološki krivog obrasca, to je posljedica i drugih činilaca: osobne nezainteresiranosti pojedinaca, »linije manjeg otpora«, nedostatka kadrova, niskog stupnja istraženosti pojedinih problema i razdoblja, te, naposljetku, sistema obrazovanja koji utječe i na formiranje historičara. Rezultat svega toga su radovi u kojima se život često prikazuje ogoljen do svog birokratskog kostura. Kako onda očekivati da će takva historija naći svoj put do čitatelja, u vrijeme kada se ionako sve manje mari za knjigu?

S druge strane, bilo bi nepravedno osuđivati samo povjesničare za jednostranost u pristupu prošlosti. Isto vrijedi i za druge struke koje na svoj način ispituju djelatnost čovjeka, a koje su također prečesto zatvorene u okvire užeg područja svog istraživanja.

Ne može se ipak ne zamijetiti da je među povjesničarima umjetnosti, arheolozima i povjesničarima književnosti otvorenost prema drugim područjima mnogo veća nego među povjesničarima. Da bi se ovo mišljenje potvrdilo, dovoljno je obratiti pažnju na radove samo nekih znanstvenika koji se bave razdobljem srednjega vijeka: Ž. Rapanića, I. Fiskovića, E. Hercigonje, J. Bratulića, S. P. Novaka, N. Jakšića, I. Babića, J. Belamirića.

Knjiga I. Babića jedno je od takvih djela u kojima se gube razgraničenja među pojedinim strukama, a predstavlja neznatno prerađenu verziju doktorske disertacije obranjene 1982. na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Autor je obradio, kako sam naslov govori, prostor između Splita i Trogira, dakle Kaštelansko polje omeđeno na krajevima dvjema urbanim cjelinama. Kako je prostor obrađen u cijelosti, nisu zapostavljena ni ruralna naselja na kopnu i otoku Čiovu, koje se uklapa u cjelinu promatranog prostora. Vremenska je odrednica sveobuhvatna, pa Babić taj prostor prati od paleolitika do suvremene situacije, vladajući materijom uglavnom podjednako suvereno kroz sva razdoblja. Već i takav pristup određena je novost u našoj znanosti o prošlosti: iako je bilo mnogo autora koji su monografski obrađivali pojedina naselja ili regije kroz veće vremenske segmente ili čak čitavu njihovu prošlost, sve se to uglavnom svodilo na pabirčenje podataka pri čemu se prema sintezi krenulo tek toliko da se uz sirove kronološke nizove političkih i eventualno ekonomskih zbivanja prišlo i nešto podataka o zemljop. snim ka-

rakteristikama i kulturno-historijskim spomenicima. Iako je njihova vrijednost nesumnjiva, njihovo je pojavljivanje danas dokaz više o nerazvijenosti naše historio- grafije, jer su hrvatske zemlje morale već odavno biti na taj način obrađene.

Cilj knjige autor je formulirao na samom njenom početku: »Zanima nas prven- stveno fizički, arhitektonsko-urbanistički aspekt kulture, modaliteti njenih upisi- vanja u prostoru, morfologija ruralnih i urbanih struktura, što pretpostavlja kul- turološki i historijski pristup s razlaganjem prirodnih i društvenih faktora potre- bnih radi potpunijih objašnjavanja. Više nam je stalo do sinteze, do reinterpretaci- je već postojećih znanstvenih rezultata negoli do empirijskih prinova.«

U uvodnim, vremenski neodređenim poglavljima, Babić iznosi osnovne smjer- nice koje će pratiti kroz knjigu i stoljeća. Tu je isprva, kao određujuća konstanta, »Prirodni okvir«, koji smo već ukratko opisali. Babić pod tim pojmom, međutim, ne razumijeva puki opis krajolika, nego prirodne datosti kojima je uvelike uvjeta- vana ljudska djelatnost: planine koje otežavaju komunikacije, kvaliteta tla koja određuje ljudsku djelatnost, voda koja omogućava naseljavanje, biljni i životinjski pokrov koji na svoj način utječu na čovjeka. Priroda time prestaje biti samo objekt opisa i postaje aktivni sudionik povijesnih zbivanja.

Autor zatim ukratko analizira »Odnos kulturnih konfiguracija prema terenu«, odnosno vezu akcentuiranosti terena sa žarištima naseljenja. »Slika prostora«, pak, doista je slika krajolika, ali istaknuta u odvojenom poglavlju i izvedena na pose- ban, literarno-znanstven način, nameće zaključak da je i sam taj krajolik bio su- dionikom prošlosti, utječući na ljude u istoj mjeri u kojoj su oni utjecali na nj. Naposljetku, Babić uvodi i novi termin: »mentalni prostori«. Pod tim razumijeva semiotičku vezu čovjeka i prostora, odnosno način na koji su se u toj svezi među- sobno prožimali okoliš i poimanje okoliša. Pa, premda sam pojam iziskuje dodat- na pojašnjenja, vjerujem da će u sličnim sintetskim pristupima određenim užim zem- ljopisnim cjelinama postati obvezatan.

Knjiga je potom podijeljena u pet većih cjelina, određenih razdobljima (Pret- historija, Stari vijek, Srednji vijek, Novi vijek, XX stoljeće — tendencije razvitka).

U poglavlju o prehistoriji, nakon ocrtanja prvih pojava čovjeka na ovom prostoru u paleolitiku, te prikaza rijetkih ostataka iz neolitika i eneolitika, Babić prelazi na tumačenje pojave prvih naselja. Brončano doba ostavilo je gustu mre- žu gradina koja predstavlja prvu značajniju intervenciju u prostoru i nameće po- trebu za analizom prostorne organizacije, kojoj će autor posvetiti pažnju i u osta- lim poglavljima. Pored gradina, u njoj su važnu ulogu igrale i gomile, koje su svo- jom višeznačnom funkcijom dominirale svim istaknutim točkama u prostoru. Ovo poglavlje autor zaključuje tvrdnjom koja će vrijediti i za sva ostala razdoblja, is- ključivši ovo naše vrijeme:

»Dakle, naselja i biljezi ilirskog pastirskog življa pokazivahu i u vizualnom smislu sljubljenost s okolišem. Kulturne konfiguracije u svom materijalnom i ne- materijalnom aspektu proizlazile su iz samoregulacija sa zadanim prirodnim okvi- rom.«

Stari vijek uvodi grad kao novu pojavu u promatranom prostoru. »Razapinja- njem mreže centurijacije uspostavlja se podjela prostora koja je i do danas osta- la aktualna, naime učvršćuje se razlika između zaravnjenog obalnog pojasa — po- dijeljenog pojedincima, privedenog kulturi i strmijih padina okolnih brda i plani- na koje ostaju uglavnom javno dobro prekriveno gajevima i pašnjacima.« Novi či- nilac koji se tada javlja također su i rustičke vile pomoću kojih se rimska civili- zacija širi ne samo obalama zaljeva, nego prodire i dublje u unutrašnjost. Čitav se prostor našao pod utjecajem visokog stupnja urbanizacije, koji je pak ostavio traga i u mentalnim strukturama, kako se to i danas može iščitati iz raznovrsnosti antičkih kultova raširenih po kozmopolitskoj Salonu i njezinoj okolici. Antički ur-

bani karakter unio je u prostor i element geometrije, koji će od tada do danas brže ili sporije nestajati.

Kasnoantičko se razdoblje javlja kao prvo krizno doba opadanja kvalitete življenja, dekadencije gradova, velikih migracija. Sve se to očituje i u Kaštelanskom zaljevu, odnosno na Saloni kao urbanom središtu. Ruralizacija prostora, ali i kršćanstvo koje upravo u tom razdoblju odnosi konačnu pobjedu, postavili su temelje, u duhovnom, materijalnom i prostornom smislu, dugotrajnom razdoblju srednjega vijeka.

Uspirkos svim elementima degradacije, do potpune cezure u povijesnom toku ipak nije došlo, što se možda najbolje očituje u mentalnom sustavu i rasporedu naselja. Nove elemente u prostornu organizaciju unose tek samostani, prvi fortifikacijski objekti privatnih vlasnika i nova gospodarska zdanja, s time da njihova intenzivnija izgradnja počinje tek od XI st. Dvorovi hrvatskih vladara, dominantni kao političko-privredna središta na tom prostoru u toku ranog srednjeg vijeka, smjestili su se na mjestima antičkih vila, te nisu bitno pridonijeli prostornoj organizaciji. Njihova uloga ionako sasvim prestaje s premještanjem središta države u Ugarsku i, još više, jačanjem gradova koji svoj distrikt šire na plodna polja zaljeva. Komune ne samo da nisu bile zainteresirane za održavanje većih objekata na svom teritoriju, nego su se ponekad trudile da uklone i postojeće, zbog opasnosti koja ih je odatle mogla ugroziti (npr. utvrđenje u Ostrogu). Najznačajnije prostorno obilježje koje uvodi rani srednji vijek jesu male seoske crkvice s grobljima, koje će u nadolazećim stoljećima biti žarišta seoskog života. Njihovo značenje svakako nije u monumentalnosti, nego u broju i rasprostranjenosti, iz čega se mogu izvući i neki zaključci o gustoći naseljenosti kraja u kojem su očigledno prevladavali mali zaseoci.

Određenoj organizaciji bio je podvrgnut i sistem polja, pa su zemljišne parcele obrubljene maslinama i voćkama, što uostalom propisuju i statuti.

Iako, dakle, dolazi do narušavanja strogoga geometrijskog sustava antike, »Prostor, koji se inače u srednjovjekovnoj slici svijeta širi u sve neizvjesnijim krugovima izvan gradskih bedema, očituje sredenost u fizičkom i mentalnom smislu i u polju, u ruralnom ambijentu, na cjelokupnom području komunalnog teritorija«. Taj smisao za red i sklad odnosa čovjeka i prirode održat će se i tokom čitavog idućeg razdoblja.

Novi je vijek (XV—XIX st.) najbolje obrađeno razdoblje u knjizi, što se može zahvaliti kako sačuvanom materijalu (pisanim i materijalnim izvorima) tako i dinamičnim promjenama koje se zbivaju tečajem pet stoljeća. One se najvidljivije očituju u mijenama političke vlasti: uklapanju Splita i Trogira u mletački posjed, nestanku posljednjeg traga hrvatsko-ugarske vlasti 1537, pojavi Turaka, oslobođanju Dalmacije od njihove dominacije, padu Venecije, dolasku Francuza i napokon afirmaciji austrijske vlasti koja donosi dugotrajno mirno razdoblje. Značajnije su, međutim, one dubinske promjene: izmjena stanovništva kao posljedica stalnih ratnih sukoba, prekid kulturnog razvoja, pomicanje naselja prema moru, pad značenja Trogira. Promatrani je prostor u toku turskih ratova doživio potpunu degradaciju. Iz nekadašnjeg središta ekonomskog, kulturnog pa i političkog života, pretvorio se u krajnju periferiju dviju zaraćenih država, u kojoj su imanje i život bili podjednako nesigurni. Taj granički, ratnički život rezultirao je novom, značajnom intervencijom u prostoru: svjetovno i crkveno plemstvo, uz podršku mletačkih vlasti, gradi niz utvrđenih sela — kaštela — uza samo more, kako bi svoje seljake zaštitilo od pljačke i zarobljavanja. To pak nije bio samo graditeljski proces nego i društveni, jer su vlasnici kaštela, zatvorivši seljake unutar zidina novih naselja nastojali i pravno ograničiti njihove slobode kolona. Stoga je, osim vanjskoj opasnosti, stanovnik ovog kraja bio izložen i stalnim suprotnostima unutar samog društva, u prvom redu između seljaka i vlasnika zemlje. Sporila su se, me-

đutim, i sela međusobno, a isto tako i gospodari. Brojne parnice koje su ponekad trajale i desetljećima samo su jedan od odraza napetosti unutar onovremenog društva. U mnogo su boljem položaju bili seljaci koji su se našli u krajevima oslobođenim od Turaka: Venecija je te zemlje smatrala državnim vlasništvom, odbivši priznati prava nekadašnjim vlasnicima, te su tako i Zagorci bili oslobođeni nekadašnjih stega.

Babić u ovom poglavlju, među ostalim, postavlja i pitanje ocjene mletačke vlasti, koja je u našoj historiografiji prečesto bila samo negativna. Autor u Veneciji vidi faktor garancije legalnosti koje na turskom području gotovo i nema. Republika je bila i sukreator prostorne politike koja podržava gradnju kaštela unutar obrambenog sustava čitave obale, te na taj način podiže i kvalitetu života seoskog stanovništva. Neposredno zainteresirana da napuči opustošena područja stanovništvom iz zaleđa, koje će osigurati normalno odvijanje privrednog života i popunjavanje vojске i veslača, Venecija se javlja i kao kreator demografske politike.

Zanimljivo je da tradicija povezanosti s hrvatsko-ugarskom krunom živi i dalje u XVI st. Stanovnici kaštela, pa i Splita, pomažu senjske uskoke, pružajući im utočište i baze za njihove pohode. U tom je smislu ilustrativan, iako nedovoljno objašnjen, natpis iz 1520, koji spominje mlinove u Pantanu kraj Trogira, »na kraljevskom teritoriju«.

Premda je težište autorova interesa na analizi urbanog i arhitektonskog, on to tumači njihovim društvenim, ekonomskim i mentalnim korijenima — detaljnije i utemeljenije prikazanim za razdoblje mletačke vlasti, ali ne manje pouzdano i za XIX st.

Posljednje se poglavlje (XX stoljeće — tendencije razvitka) razlikuje od ostalih kako strukturom tako i pristupom materiji. Autor samo u kratkim crtama obrađuje razdoblje do 1945, da bi žarom što ga stvara entuzijazam vlastite borbe, ocrtao apokaliptičke vizije suvremenog doba.

Ovo naše vrijeme brze industrijalizacije postaje treće krizno razdoblje, samo što će njegove posljedice biti svakako dalekosežnije i teže od onih koje su iza sebe ostavili seoba naroda i turska pustošenja, bez obzira na sve ono pozitivno što nesumnjivo donosi industrijsko društvo.

Napokon, odnos čovjeka prema životnom prostoru najviše zanima Babića u svim promatranim razdobljima. Time je on u našoj historiografiji postao rođonačelnikom nečega što bismo mogli nazvati povijesnom ekologijom ili ekohistorijom i što bi u budućnosti, s obzirom na probleme s kojima se svakodnevno susrećemo, moglo postati područjem povijesnog istraživanja koje će privlačiti sve veći broj mladih istraživača. Za ostvarenje toga, međutim, postoji preduvjet koji je Babić s uspjehom ispunio: interdisciplinarnost pristupa, ne samo u okvirima društvenih nego i prirodnih znanosti. Drugo je pitanje, dakako, je li to u sadašnjem sistemu obrazovanja moguće.

Kao posebnu kvalitetu knjige, koja je u nas rijetka, valja istaći velik broj ilustracija. One nemaju uobičajenu dekorativnu funkciju kakva im se pridaje u većini naših historiografskih djela, već služe upotpunjavanju teksta koji bez njih ne bi mogao valjano funkcionirati. Brojne zemljopisne karte iz svih razdoblja, crteži te stare i suvremene fotografije pružaju nam pouzdanu sliku prostora, naselja i pojedinih objekata u njihovu stoljetnom trajanju, pa čak vrlo sugestivno predočuju i drugu nit-vodilju koja se provlači knjigom: mentalitet, odnosno onaj njegov element koji se manifestira odnosom prema okolini. Napokon se, eto, u već uvelike razvijenoj eri vizuelne komunikacije, slika izborila i u prilično konzervativnoj znatnosti za ulogu koja joj pripada.

Sažmimo na kraju vrijednosti ove knjige: pored nove teme i novog metodološkog pristupa koji je u mnogo čemu blizak historičarima okupljenima oko francuskog časopisa »Annales« autor nudi i nov način prezentiranja materije, pružaju-

ći ujedno i sasvim konkretan odgovor onima koji od historiografije traže neke opipljive utilitarističke rezultate — samo potpunim shvaćanjem prošlosti možemo se angažirati za bolja rješenja u sadašnjosti, ne na nekom apstraktnom poslu, nego na sasvim konkretnoj borbi za zaštitu životne sredine.

Neven Budak

ZIVANA MESELDZIĆ DE PEREYRA, YUGOSLAVOS EN EL PERU,
Lima 1985.

Sve donedavno povijest našeg iseljeničtva u Južnoj Americi bila je vrlo malo istražena i obrađena. U posljednje vrijeme za ovaj problem pokazuje se sve veći interes kako u zemlji tako i južnoameričkim državama u kojima borave (ili su boravile) značajnije skupine naših ljudi. Osobito je vrijedan doprinos naših iseljenika koji iz vlastitih pobuda istražuju povijest svojih naseobina budući da istraživači iz domovine ne navraćaju na njihov kontinent u prvome redu zbog velikih troškova takva istraživanja. No to ne znači da su istraživači »na licu mjesta« u velikoj prednosti jer su u nekoliko akcija (osobito između dva rata) mnogi dokumenti preneseni u domovinu.

Premda je u Peruu utemeljena jedna od prvih naših iseljeničkih kolonija, danas u toj zemlji živi jedva koja stotina naših iseljenika. (Potomaka, koji su, međutim, izgubili nacionalni identitet, mnogo je više.) Vjerojatno je to motiviralo iseljenicu (od 1969. godine) Živanu Meseldžić de Pereyra da, premda joj to nije struka (bavi se prirodnim znanostima), pokuša napisati povijest iseljenika iz Jugoslavije u Peruu. Naime ona je svjesna da treba iskoristiti nazočnost vjerojatno posljednjih ljudi koji su iz naših krajeva došli živjeti u tu južnoameričku zemlju (emigracijski tokovi iz Jugoslavije danas su usmjereni u drugim pravcima) da bi se mogla prikupiti njihova životna iskustva, slikovni i pisani dokumenti itd.

U prvom poglavlju autorica daje pregled doseljavanja naših ljudi u Peru od 16. stoljeća do poslije drugoga svjetskog rata. Osobito je zanimljiv prvi dio ovog poglavlja u kojem govori o prvim našim doseljenicima. Ona tako navodi još nepotvrđeni podatak (»prema tradiciji«) da je u 16. stoljeću uz obalu Perua pristao jedan dubrovački brod pun prebjega ispred Turaka. Dubrovnik će se i inače najčešće spominjati u ovoj knjizi budući da je golema većina ovdje doseljenih iz tog grada i njegove okolice. Danas se već pouzdano može tvrditi da je dubrovački trgovac Basilio Basilević bio prvi koji je davne 1537. godine došao u Peru iz naših krajeva.

No za prve osobe koje su ovarno stizale ne može se tvrditi da su iseljenici budući da im motivi doseljavanja nisu bili iseljenički. Radilo se o trgovcima, avanturistima a najčešće mornarima. Tek od sredine prošlog stoljeća možemo govoriti o iseljenicima, no i tada su to najčešće bili mornari koji su tek došavši u Peru tu odlučili i ostati. Autorica navodi da je mnogo naših mornara bilo osobito na brodovima koji su ukrcavali guano. Što je i razumljivo najviše ih je bilo iz Dalmacije a nazivali su ih »ujak Štiglić«. U knjizi se navodi povelika lista njihovih imena.

Bistri dalmatinski težaci i pomorci brzo su se uspinjali na socijalnoj ljestnici peruanskog društva. Meseldžić de Pereyra navodi mnoge od njih koji su se afirmirali u Peruu već do 1. svjetskoga rata. Većinom se radi o osobama poznatim u svijetu trgovine, poduzetništva, industrije i rudarstva. O tome svjedoče i mnogobrojne reklame kojima nude svoje usluge. Autorica daje i mnogobrojne fotografije naših poduzeća i njihovih vlasnika. Osobito je impozantan popis »naših rudara«, zapravo vlasnika rudnika. Uz ime i prezime ona daje naziv rudnika, mjesto, rudaču koja se eksploatira te godinu posjedovanja rudnika. Samo do prvoga svjetskoga rata tu se nalazi preko stotinu vlasnika koji posjeduju nekoliko stotina rudnika. Treba reći da ti rudnici uglavnom nisu bili veliki, no svaki je (valjda zbog propisa) imao svoje ime. Mnogi naši imenovali su ih po zemljopisnim pojmovima iz domovine, hrvatskim povijesnim osobama, hrvatskim osobnim imenima itd. Na

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAČ: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

Bernard STULLI, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUŠ

LEKTOR

i

KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Pretplate i narudžbe šaljite na adresu:

Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 1000 din.

Izdavanje časopisa sufinancira

Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH — VII.
Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — svibanj 1986.